BY-NC-ND

ISSN 1648-2603 (print)
ISSN 2029-2872 (online)

VIEŠOJI POLITIKA IR ADMINISTRAVIMAS
PUBLIC POLICY AND ADMINISTRATION
2018, T. 17, Nr. 2 / 2018, Vol. 17, No 2, p. 240–254.

Šešėlinė ekonomika Lietuvoje: gyventojų požiūris ir elgsena

Aistė Diržytė, Aleksandras Patapas

Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, LT 08303 Vilnius

DOI:10.13165/VPA-18-17-2-07

Anotacija. *Per paskutinius dešimtmečius pasaulyje atlikti keli tūkstančiai mokslinių tyrimų, kurių tikslas - atskleisti šešėlinės ekonomikos socialines, ekonomines ir psichologines priežastis bei pasekmes. Mokslininkai tyrinėjo, ką mąsto žmonės, kurie susiduria su šešėline ekonomika. Taip pat buvo tyrinėjama prielaida, kad ekonomiškai klestintys asmenys neturi teigiamos nuostatos šešėlinės ekonomikos atžvilgiu, nes esą ji būdinga tik ekonominius sunkumus patiriantiems asmenims. Šiuo tyrimu siekėme išsiaiškinti požiūrio į šešėlinę ekonomiką ypatumus Lietuvos gyventojų reprezentatyvioje imtyje (n=1001).*

Raktažodžiai: *šešėlinė ekonomika, požiūris.*

Keywords: *shadow economy, attitude.*

Įvadas

Šešėlinė ekonomika (angl., shadow economy) - neapskaitoma arba tik iš dalies apskaitoma ūkinė komercinė veikla, oficialiai neapskaitytos ekonomikos sinonimas. Šešėlinės ekonomikos reiškiniui apibūdinti vartojama daugybė sąvokų: pogrindinė (angl. underground), neoficiali (angl. unofficial, informal), antrinė (angl. second), grynųjų pinigų (angl. cash), paralelinė (angl. parallel), neteisėta (angl. illicit), nelegali (angl. illegal), nereguliari (angl. irregular), paslėpta (angl. hidden), neapskaityta (angl. unobserved arba non-observed), neregistruota (angl. unrecorded), alternatyvi (angl. alternative), slapta (angl. subterranean, occult), juodoji (angl. black).

Šešėlinės ekonomikos reiškinį daugiausiai tyrinėja ekonomikos, teisės, sociologijos, viešojo administravimo sričių mokslininkai, nors pastaruoju metu reiškinio analize susidomėjo psichologai bei edukologai, kurie taip pat gali pateikti rekomendacijas

šešėlio prevencijai. (McGee and Ross, 2012). Šių sričių mokslininkai psichologiniu požiūriu vertina ir šešėlinės ekonomikos priežasčių grupes, tarp kurių pažymėtina:

1. *Mokestinė našta.* Modelis remiasi prielaida, kad tarp mokesčių lygio ir šešėlinės ekonomikos egzistuoja tiesioginis priežastinis ryšys – augant mokesčiams (priežastis) lygiagrečiai plečiasi ir šešėlinės ekonomikos mastas (pasekmė), ir atvirkščiai – mažėjantys mokesčiai mažina ir „šešėlio“ dydį (Enste, 2015), nors kai kurie autoriai teigia priešingai - didesni mokesčiai siejami su mažesne šešėline ekonomika (Friedman, 2017).
2. *Socialinė - ekonominė nelygybė.* Modelis teigia, kad pajamos yra reikšmingas faktorius, nes mokestinės naštos pasikeitimai labiau paveikia žemesnio gyvenimo lygio šalis, kuriose gyventojų pajamos nėra didelės arba egzistuoja didelė socialinė ekonominė nelygybė.
3. *Korupcija.* Modelis kelia prielaidą, kad korupcijos augimas ar kritimas lemia ir „šešėlio“ augimą ar kritimą, nes didesnės korupcijos šalys paprastai pasižymi aukštesniu šešėlinės ekonomikos lygiu (Johnson, Kaufmann, Lobaton, 1999), nors kai kurie autoriai teigia, kad korupcija ir šešėlinė ekonomika nebūtinai yra vienas kitą papildantys veiksniai, bet gali būti ir vienas kito pakaitalai (Choi, Thum, 2003).
4. *Mokestinė moralė.* Modelis teigia, kad ekonomikos šešėlio priežastimis gali būti psichosocialiniai veiksniai: pajamų nelygybės suvokimas, nepasitikėjimas valdžia, nepasitenkinimas surinktų mokesčių panaudojimu ir pan. (Felda, Frey, 2003), nes kai mokesčių mokėtojai mano, kad valdžia ar kiti asmenys juos apgaudinėja (įsitikinę netinkamu surinktų mokesčių panaudojimu, korupcijos paplitimu ir pan.), jie nejaučia kaltės nemokėdami mokesčių arba nesmerkia tų, kurie jų nemoka. Lietuvos laisvosios rinkos instituto 2015 metų tyrimo duomenys parodė („Lietuvos šešėlinė ekonomika“), kad valdžia nepatenkinti žmonės yra labiau linkę pateisinti nelegalų darbą, neapskaitomus pirkimus, akcizinių prekių kontrabandą, gamybą ir platinimą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. spalio 14 d. nutarimu Nr. 1087 patvirtintuose Vyriausybės 2016 m. veiklos prioritetuose (toliau – Vyriausybės 2016 metų veiklos prioritetai) numatyta, kad siekiant sumažinti šešėlinės ekonomikos mastą, nesureikšminami kontrolės bei reguliavimo aspektai, bet neigiamus reiškinius svarbu mažinti konstruktyviomis ir ilgalaikį efektą užtikrinančiomis priemonėmis.

Atlikto tyrimo tikslas - išsiaiškinti požiūrio į šešėlinę ekonomiką ypatumus Lietuvos gyventojų reprezentatyvioje imtyje (n=1001). Šis tyrimas galėtų būti indėliu geriau suprantant šešėlinės ekonomikos fenomeną, jo psichosocialinius ypatumus ir priimant efektyvius šešėlinės ekonomikos valdymo politinius sprendimus.

Tyrimo metodologija

Lietuvos gyventojų tyrimas buvo atliktas daugiapakopės tikimybinės atrankos būdu: respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų

vienodą tikimybę būti apklaustas. Visi tiriamieji buvo asmeniškai prašomi dalyvauti tyrime, apklausos būdas: interviu respondento namuose. Tyrimas vyko 20 miestų ir 29 kaimuose. Bendras respondentų skaičius – 1001 asmuo. Tyrimą Mykolo Romerio Universiteto užsakymu pagal projektą Nr. GER-009/2015 atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus".

Tyrimo imtį pagal pajamas suskirstėme į kvintilius, kai pirmame kvintilyje K1 buvo 17.2 proc. žemiausių pajamų grupė, antrame kvintilyje K2 – 19.9 proc., trečiame kvintilyje K3 – 24.9 proc., ketvirtame kvintilyje K4 – 19.4 proc., ir penktame kvintilyje K5 – aukščiausių pajamų grupėje – 18.7 proc. Kadangi duomenys grupėse buvo pasiskirstę asimetriškai, todėl juos analizuojant buvo naudota neparametrinė statistika, atlikti Kruskal – Wallis nepriklausomų imčių tiriamųjų tarpgrupiniai palyginimai.

Šiame tyrime taip pat siekėme įvertinti subjektyvios socialinės – ekonominės stratifikacijos vaidmenį, todėl buvo panaudota modifikuota Subjektyvios Socialinės padėties skalė *(Subjective Social Class Measure*, Belmi P., Neale M. 2014), kuri vertina asmens subjektyvų socio-ekonominį statusą.

***Gyventojų požiūris* į šešėlinę ekonomiką** buvo vertinamas pagal straipsnio autorės sudarytą klausimyną, kurio Cronbach alpha respondentų imčiai buvo pakankamas (0,653):

1. *Ar šalies ekonomika nulemia, jog dalį pinigų darbdaviai moka „vokeliuose"?*
2. *Ar mokesčiai Lietuvoje yra nenormaliai dideli?*
3. *Ar Lietuvos valstybė yra prislėgusi gyventojus per didele mokesčių našta?*
4. *Ar teisinga nemokėti mokesčių valstybei, kuri neteisinga žmonių atžvilgiu?*
5. *Ar galima pateisinti žmones, kurie moka ir ima pinigus be mokesčių valstybei?*
6. *Ar Lietuvoje būtų įmanoma normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje"?*

Gyventojų elgsena buvo vertinama pagal straipsnio autorės sudarytą klausimyną, kuris skirtas tikrinti atitikimą tarp požiūrio ir elgsenos:

1. *Lietuvoje didžiausia suma į rankas (vokelyje) per dieną, kokią tik galima gauti, yra:*
2. *Didžiausia suma, kurią man yra tekę gauti grynais į rankas (vokelyje) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:*
3. *Didžiausia suma, kurią man yra tekę sumokėti grynais į rankas (vokelyje) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:*
4. *Kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei?*
5. *Didžiausia suma, kurią yra tekę gauti/ duoti grynais į rankas (be mokesčių), per mėnesį yra:*

Analizuojant tyrimo imtį, buvo atsižvelgiama į respondentų užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas. Kaip matome 1 lentelėje, 50 proc. respondentų sudarė šiuo metu oficialiai nedirbantys asmenys.

1 lentelė. **Respondentų užimtumas**

	N	%
Nedirba	500	50,0%
Dirba mažiau nei vienu etatu	75	7,5%
Dirba visu etatu	392	39,2%
Dirba daugiau nei vienu etatu	34	3,4%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

Kaip matyti iš 2 lentelės, 80 proc. dirbančių respondentų turi nuolatinį darbą, beveik 8 proc. – dirba pagal terminuotas darbo sutartis.

2 lentelė. **Respondentų darbo pobūdis**

	N	%
Sezoninis darbas	14	2,8%
Valandinis darbas	33	6,6%
Terminuota darbo sutartis	38	7,6%
Nuolatinis darbas	402	80,2%
Kita apmokama veikla	24	4,8%
Neatsakė	4	,8%
Iš viso	**501**	**102,8%**

Kaip matome 3 lentelėje, beveik 36 proc. respondentų nurodė dirbą valstybiniame sektoriuje.

3 lentelė. **Sektorius, kuriame dirba respondentai**

	N	%
Valstybinis	179	35,7%
Privatus	304	60,7%
Ir valstybinis, ir privatus	16	3,2%
Neatsakė	2	,4%
Iš viso	**501**	**100,0%**

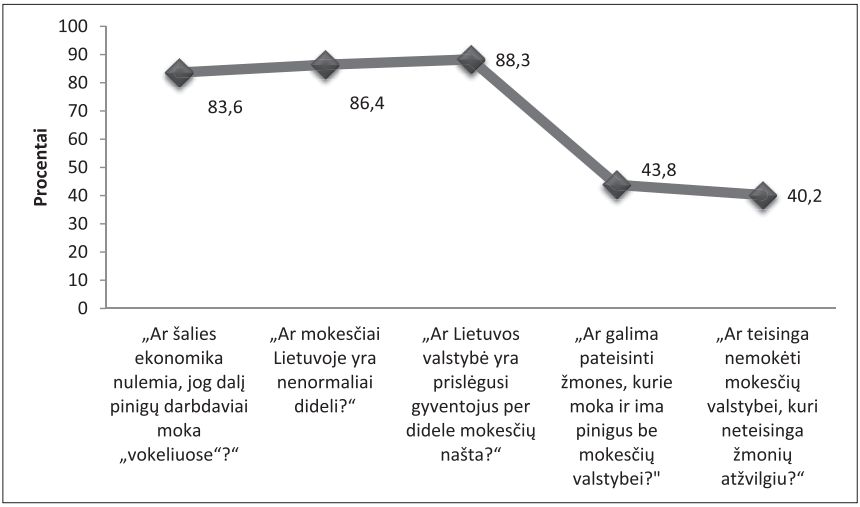
4 lentelėje matome, kad daugiausia respondentų (80 proc.) sudarė įmonių darbuotojai, nors yra ir įmonių savininkų, vadovų, ūkininkų.

4 lentelė. **Dirbančių respondentų pareigos**

	N	%
Įmonės savininkas/ dalininkas	14	2,8%
Įmonės savininkas-vadovas	20	4,0%
Samdomas įmonės vadovas	15	3,0%
Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas	36	7,2%
Įmonės darbuotojas	402	80,2%
Ūkininkas	5	1,0%
Neatsakė	9	1,8%
Iš viso	**501**	**100,0%**

Rezultatai

Kaip matome 1 paveiksle, 40 proc. tiriamųjų mano, jog teisinga nemokėti mokesčių valstybei, kuri neteisinga žmonių atžvilgiu, beveik 44 proc. tiriamųjų įsitikinę, jog galima pateisinti žmones, kurie moka ir ima pinigus be mokesčių valstybei, beveik 89 proc. respondentų mano, jog valstybė yra prislėgusi gyventojus per didele mokesčių našta, beveik 87 proc. mokesčius Lietuvoje vertina kaip „nenormaliai didelius“, ir beveik 84 proc. įsitikinę, jog šalies ekonomika nulemia, jog dalį pinigų darbdaviai moka „vokeliuose“.



1 pav. **Lietuvos gyventojų požiūris į šešėlinę ekonomiką, atsakymas „TAIP“ į pateiktus klausimus, n=1001**

Kaip matome 5 lentelėje, tik 2,2 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad per dieną visiškai negalima gauti pinigų „į rankas“. Atsižvelgiant į psichologines kitų asmenų elgesio projekcijas, tikėtina, kad tik 2 proc. respondentų, atsakiusių į šį klausimą, nėra susidūrę su šešėline ekonomika savo aplinkoje.

5 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Lietuvoje didžiausia suma į rankas („vokelyje“) per dieną, kokią tik galima gauti, yra:“**

	N	%
0 €	22	2,2%
Iki 59 €	220	22,0%
60-299 €	150	15,0%
300 € ir daugiau	59	5,9%
Nežino/ neatsakė	550	54,9%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

6 lentelėje pateikta respondentų atsakymų analizė pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių.

6 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Lietuvoje didžiausia suma į rankas („vokelyje“) per dieną, kokią tik galima gauti, yra:“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių**

Lietuvoje didžiausia suma į rankas („vokelyje“) per dieną, kokią tik galima gauti		0 €	Iki 59 €	60-299 €	300 € ir daugiau	Nežino/ neatsakė
Užimtumas	Nedirba	2,6%	21,8%	12,8%	3,4%	59,4%
	Dirba mažiau nei vienu etatu		17,3%	18,7%	14,7%	49,3%
	Dirba visu etatu	2,0%	21,9%	17,1%	7,9%	51,0%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	2,9%	35,3%	14,7%		47,1%
Darbo pobūdis	Sezoninis darbas		28,6%	28,6%	14,3%	28,6%
	Valandinis darbas		24,2%	15,2%	12,1%	48,5%
	Terminuota darbo sutartis	2,6%	21,1%	15,8%	15,8%	44,7%
	Nuolatinis darbas	2,0%	21,1%	17,2%	6,7%	53,0%
	Kita apmokama veikla		29,2%	12,5%	16,7%	41,7%
Sektorius	Valstybiniame	1,1%	15,6%	15,1%	6,7%	61,5%
	Privačiame	2,3%	26,0%	19,1%	9,5%	43,1%
	Ir valstybiniame, ir privačiame		25,0%	6,3%	6,3%	62,5%

Kaip matome 7 lentelėje, 41,6 proc. respondentų teigė, kad jiems nėra tekę gauti „šešėlinių“ pinigų.

7 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Didžiausia suma, kurią man yra tekę gauti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:“**

	N	%
Neteko gauti	416	41,6%
Iki 99 €	105	10,5%
100 € ir daugiau	118	11,8%
Nežino/ neatsakė	362	36,2%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

8 lentelėje pateikta informacija apie respondentų atsakymų į klausimą apie didžiausią sumą, kurią yra tekę gauti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, pasiskirstymą pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas.

8 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Didžiausia suma, kurią man yra tekę gauti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas**

Didžiausia suma, kurią yra tekę gauti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus		Neteko gauti	Iki 99 €	100 € ir daugiau	Nežino/ neatsakė
Užimtumas	Nedirba	44,6%	8,2%	7,8%	39,4%
	Dirba mažiau nei vienu etatu	33,3%	13,3%	16,0%	37,3%
	Dirba visu etatu	40,1%	12,5%	16,3%	31,1%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	32,4%	14,7%	8,8%	44,1%
Darbo pobūdis	Sezoninis darbas	35,7%	21,4%	14,3%	28,6%
	Valandinis darbas	24,2%	18,2%	27,3%	30,3%
	Terminuota darbo sutartis	31,6%	10,5%	18,4%	39,5%
	Nuolatinis darbas	40,5%	12,2%	14,2%	33,1%
	Kita apmokama veikla	25,0%	12,5%	33,3%	29,2%
Sektorius	Valstybiniame	43,6%	9,5%	7,3%	39,7%
	Privačiame	35,5%	14,8%	20,7%	28,9%
	Ir valstybiniame, ir privačiame	43,8%	6,3%	18,8%	31,3%
Pareigos	Įmonės savininkas/ dalininkas	28,6%	7,1%	14,3%	50,0%
	Įmonės savininkas-vadovas	35,0%	5,0%	20,0%	40,0%
	Samdomas įmonės vadovas	40,0%	13,3%	6,7%	40,0%
	Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas	41,7%		16,7%	41,7%
	Įmonės darbuotojas	39,3%	14,4%	15,7%	30,6%
	Ūkininkas	40,0%		20,0%	40,0%

Kaip matome 9 lentelėje, 36,9 proc. respondentų teigė, kad jiems nėra tekę duoti „šešėlinių“ pinigų.

9 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Didžiausia suma, kurią man yra tekę sumokėti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:“**

	N	%
Neteko duoti	369	36,9%
Iki 59 €	137	13,7%
60-199 €	86	8,6%
200 € ir daugiau	76	7,6%
Nežino/ neatsakė	333	33,3%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

10 lentelėje pateikta informacija apie respondentų atsakymų į klausimą apie didžiausią sumą, kurią yra tekę sumokėti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, pasiskirstymą pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas.

10 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Didžiausia suma, kurią man yra tekę sumokėti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus, yra:“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas**

Didžiausia suma, kurią yra tekę sumokėti grynais į rankas („vokelyje“) už konkrečius atliktus darbus, paslaugas ar produktus		Neteko duoti	Iki 59 €	60-199 €	200 € ir daugiau	Nežino/ neatsakė
Užimtumas	Nedirba	39,8%	13,0%	7,6%	5,6%	34,0%
	Dirba mažiau nei vienu etatu	30,7%	17,3%	14,7%	6,7%	30,7%
	Dirba visu etatu	35,5%	13,8%	8,9%	9,7%	32,1%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	23,5%	14,7%	5,9%	14,7%	41,2%
Darbo pobūdis	Sezoninis darbas	14,3%	21,4%	21,4%	7,1%	35,7%
	Valandinis darbas	21,2%	27,3%	12,1%		39,4%
	Terminuota darbo sutartis	36,8%	15,8%	2,6%	7,9%	36,8%
	Nuolatinis darbas	35,3%	12,7%	10,0%	10,0%	32,1%
	Kita apmokama veikla	16,7%	29,2%	4,2%	20,8%	29,2%
Sektorius	Valstybiniame	34,1%	12,3%	9,5%	8,9%	35,2%
	Privačiame	33,6%	15,8%	9,9%	10,2%	30,6%
	Ir valstybiniame, ir privačiame	43,8%	12,5%	6,3%	6,3%	31,3%
Pareigos	Įmonės savininkas/ dalininkas	14,3%	14,3%	7,1%	14,3%	50,0%
	Įmonės savininkas-vadovas	25,0%	5,0%	15,0%	20,0%	35,0%
	Samdomas įmonės vadovas	26,7%	13,3%	13,3%	20,0%	26,7%
	Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas	38,9%	8,3%	13,9%	5,6%	33,3%
	Įmonės darbuotojas	35,6%	15,4%	8,7%	9,0%	31,3%
	Ūkininkas	20,0%	20,0%	20,0%		40,0%

11 lentelėje pateikta informacija apie respondentų nuomonę, kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei, kuri gali parodyti ne tik požiūrį į kitus asmenis, bet ir paties asmens elgesio tendencijas.

11 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei?“**

	N	**%**
0 €	43	4,3%
Iki 299 €	124	12,4%
300-499 €	86	8,6%
500-999 €	94	9,4%
1000 € ir daugiau	95	9,5%
Nežino/ neatsakė	559	55,8%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

Kaip matome 12 lentelėje, respondentų atsakymų į klausimą apie tai, kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei, dažniai yra pasiskirstę netolygiai pagal respondentų užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas.

12 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei?“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas**

Kiek per mėnesį Lietuvoje asmuo gali gauti pajamų, nesumokėdamas mokesčių valstybei		**0 €**	**Iki 299 €**	**300-499 €**	**500-999 €**	**1000 € ir daugiau**	**Nežino/ neatsakė**
Užimtumas	Nedirba	4,6%	12,2%	8,0%	6,6%	7,4%	61,2%
	Dirba mažiau nei vienu etatu	4,0%	12,0%	12,0%	14,7%	5,3%	52,0%
	Dirba visu etatu	4,1%	13,3%	8,7%	11,7%	12,2%	50,0%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	2,9%	5,9%	8,8%	11,8%	17,6%	52,9%
Darbo pobūdis	Sezoninis darbas		21,4%	21,4%	14,3%		42,9%
	Valandinis darbas	6,1%	18,2%	6,1%	15,2%	6,1%	48,5%
	Terminuota darbo sutartis	2,6%	13,2%	5,3%	23,7%	10,5%	44,7%
	Nuolatinis darbas	4,2%	11,7%	9,5%	10,4%	12,2%	52,0%
	Kita apmokama veikla		16,7%	4,2%	8,3%	16,7%	54,2%
Sektorius	Valstybiniame	3,9%	12,3%	7,8%	6,1%	10,1%	59,8%
	Privačiame	3,9%	13,5%	9,9%	15,1%	12,8%	44,7%
	Ir valstybiniame, ir privačiame	6,3%		12,5%	25,0%	6,3%	50,0%

Pareigos	Įmonės savininkas/ dalininkas	7,1%	14,3%	7,1%	14,3%	7,1%	50,0%
	Įmonės savininkas-vadovas		5,0%	5,0%		20,0%	70,0%
	Samdomas įmonės vadovas		13,3%		26,7%	6,7%	53,3%
	Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas		11,1%	2,8%	11,1%	13,9%	61,1%
	Įmonės darbuotojas	4,7%	12,9%	10,4%	12,7%	11,4%	47,8%
	Ūkininkas		20,0%				80,0%

Kaip matyti iš 13 lentelės, tik 34,3 proc. respondentų teigė, kad jiems nėra tekę gauti / duoti pinigų be mokesčių.

13 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Didžiausia suma, kurią jums yra tekę gauti/ duoti grynais į rankas (be mokesčių), per mėnesį yra:“**

	N	%
Neteko gauti/ duoti	343	34,3%
Iki 99 €	103	10,3%
100-299 €	90	9,0%
300 € ir daugiau	70	7,0%
Nežino/ neatsakė	395	39,5%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

14 lentelėje pateikta informacija apie respondentų pasiskirstymą pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas, atsižvelgiant į didžiausią sumą, kurią yra tekę gauti/ duoti grynais į rankas (be mokesčių) per mėnesį.

14 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Didžiausia suma, kurią jums yra tekę gauti/ duoti grynais į rankas (be mokesčių), per mėnesį yra:“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas**

Didžiausia suma, kurią yra tekę gauti/ duoti grynais į rankas (be mokesčių), per mėnesį		Neteko gauti/ duoti	Iki 99 €	100-299 €	300 € ir daugiau	Nežino/ neatsakė
Užimtumas	Nedirba	38,0%	10,0%	6,4%	4,6%	41,0%
	Dirba mažiau nei vienu etatu	30,7%	6,7%	17,3%	10,7%	34,7%
	Dirba visu etatu	30,9%	11,5%	10,7%	8,7%	38,3%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	26,5%	8,8%	8,8%	14,7%	41,2%
Darbo pobūdis	Sezoninis darbas	21,4%	21,4%	28,6%		28,6%
	Valandinis darbas	24,2%	12,1%	15,2%	6,1%	42,4%
	Terminuota darbo sutartis	28,9%	5,3%	13,2%	18,4%	34,2%
	Nuolatinis darbas	31,3%	10,4%	10,7%	8,7%	38,8%
	Kita apmokama veikla	20,8%	12,5%	12,5%	25,0%	29,2%

Sektorius	Valstybiniame	34,1%	7,3%	10,1%	4,5%	44,1%
	Privačiame	28,3%	12,2%	12,8%	12,5%	34,2%
	Ir valstybiniame, ir privačiame	37,5%	18,8%	6,3%	6,3%	31,3%
Pareigos	Įmonės savininkas/ dalininkas	21,4%	14,3%		21,4%	42,9%
	Įmonės savininkas-vadovas	25,0%		20,0%	20,0%	35,0%
	Samdomas įmonės vadovas	26,7%	6,7%	13,3%	6,7%	46,7%
	Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas	33,3%	2,8%	5,6%	5,6%	52,8%
	Įmonės darbuotojas	31,6%	12,2%	12,2%	9,0%	35,1%
	Ūkininkas	20,0%				80,0%

Kaip matyti iš 15 lentelės, beveik 43 proc. respondentų prisipažino, kad Lietuvoje būtų neįmanoma „normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“.

15 lentelė. **Respondentų atsakymai į klausimą „Ar Lietuvoje būtų įmanoma normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“?“**

	N	%
Taip	491	49,1%
Ne	428	42,8%
Nežino/ neatsakė	82	8,2%
Iš viso	**1001**	**100,0%**

16 lentelėje pateikta informacija apie respondentų, sutikusių arba nesutikusių su teiginiu, kad Lietuvoje būtų įmanoma normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“, užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas.

16 lentelė. **Respondentų atsakymų į klausimą „Ar Lietuvoje būtų įmanoma normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“?“ pasiskirstymas pagal užimtumą, darbo pobūdį, sektorių, pareigas**

Ar Lietuvoje būtų įmanoma normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“?		Taip	Ne	Nežino/ neatsakė
Užimtumas	Nedirba	48,0%	42,2%	9,8%
	Dirba mažiau nei vienu etatu	50,7%	41,3%	8,0%
	Dirba visu etatu	50,3%	42,9%	6,9%
	Dirba daugiau nei vienu etatu	47,1%	52,9%	

Darbo pobūdis	Sezoninis darbas	21,4%	64,3%	14,3%
	Valandinis darbas	45,5%	51,5%	3,0%
	Terminuota darbo sutartis	50,0%	44,7%	5,3%
	Nuolatinis darbas	52,0%	41,3%	6,7%
	Kita apmokama veikla	45,8%	50,0%	4,2%
Sektorius	Valstybiniame	49,2%	44,1%	6,7%
	Privačiame	50,7%	42,8%	6,6%
	Ir valstybiniame, ir privačiame	56,3%	43,8%	
Pareigos	Įmonės savininkas/ dalininkas	71,4%	28,6%	
	Įmonės savininkas-vadovas	45,0%	45,0%	10,0%
	Samdomas įmonės vadovas	73,3%	26,7%	
	Viduriniojo/ žemiausiojo lygio vadovas	66,7%	25,0%	8,3%
	Įmonės darbuotojas	48,0%	45,3%	6,7%
	Ūkininkas		100,0%	

Šiame tyrime taip pat buvo keliama prielaida, kad skirtingų pajamų grupės turi skirtingą požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką. Atlikus skirtingų pajamų kvintilių nepriklausomų imčių tarpgrupinius palyginimus, kaip matome 16 lentelėje, nenustatyti statistiškai reikšmingi požiūrio skirtumai tarp skirtingų pajamų grupių.

16 lentelė. **Pajamų kvintilių nepriklausomų imčių tarpgrupiniai palyginimai pagal požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką, Kruskal-Wallis testas (n=1001)**

	Pajamų kvintiliai	N	Vidutiniai rangai	H (2) Chi kvadratas	df	p
„Šešėlio“ vertinimas	K1	172	507.94	2.026	4	0.731
	K2	199	480.15			
	K3	249	495.17			
	K4	194	509.62			
	K5	187	515.63			

Šiame tyrime taip pat buvo keliama prielaida, kad skirtingos socialinės ekonominės padėties grupės turi skirtingą požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką. Atlikus skirtingos socialinės ekonominės padėties nepriklausomų imčių tarpgrupinius palyginimus, kaip matome 17 lentelėje, nenustatyti statistiškai reikšmingi požiūrio skirtumai.

17 lentelė. **Subjektyvios socialinės ekonominės stratifikacijos nepriklausomų imčių tarpgrupiniai palyginimai pagal požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką, Kruskal-Wallis testas (n=998)**

	Subjektyvi stratifikacija	N	Vidutiniai rangai	H (2) Chi kvadratas	df	p
„Šešėlio“ vertinimas	Vidurinis sluoksnis, pakankamai pinigų	125	543.88	6.960	3	0.073
	Vidurinis sluoksnis, ne visuomet gali oriai gyventi	552	501.52			
	Neturtingi, negali oriai gyventi	276	487.52			
	Patys neturtingiausi	45	424.91			

Apibendrinant, tyrimas parodė, kad žmonių nuostatos į tam tikrus reiškinius ir tikėtinas elgesys konkrečiose situacijose nebūtinai sutampa, ką yra patvirtinę kitų autorių darbai (Boehm & Lyubomirsky, 2009; Boes & Winkelmann, 2010; Gudmundsdottir, 2013; Guillen-Royo, Velazco, Camfield, 2013; Trung, Cheong, Nghi, Kim, 2013).

Išvados

1. Lietuvos gyventojų reprezentatyvios imties tyrimas parodė, kad 40 proc. respondentų mano, jog teisinga nemokėti mokesčių valstybei, kuri neteisinga žmonių atžvilgiu.
2. Beveik 44 proc. respondentų įsitikinę, jog galima pateisinti žmones, kurie moka ir ima pinigus be mokesčių valstybei.
3. Beveik 89 proc. respondentų mano, jog valstybė yra prislėgusi gyventojus per didele mokesčių našta, ir 87 proc. mokesčius Lietuvoje vertina kaip „nenormaliai didelius“.
4. Beveik 84 proc. respondentų įsitikinę, jog šalies ekonomika nulemia, jog dalį pinigų darbdaviai moka „vokeliuose“.
5. Beveik 43 proc. respondentų prisipažino, kad Lietuvoje būtų neįmanoma „normaliai gyventi be papildomų pinigų „vokelyje“.
6. 41,6 proc. respondentų teigė, kad jiems nėra tekę gauti „šešėlinių“ pinigų, ir 36,9 proc. respondentų teigė, kad jiems nėra tekę duoti „šešėlinių“ pinigų.
7. Šiame tyrime buvo keliama prielaida, kad skirtingų pajamų grupės turi skirtingą požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką, bet, atlikus skirtingų pajamų kvintilių nepriklausomų imčių tarpgrupinius palyginimus, statistiškai reikšmingi požiūrio skirtumai tarp skirtingų pajamų grupių nenustatyti.
8. Šiame tyrime taip pat buvo keliama prielaida, kad skirtingos socialinės ekonominės padėties grupės turi skirtingą požiūrį į „šešėlinę“ ekonomiką, bet, atlikus skirtingos socialinės ekonominės padėties nepriklausomų imčių tarpgrupinius palyginimus, statistiškai reikšmingi požiūrio skirtumai nenustatyti.

Literatūra:

1. Boehm, J. K., & Lyubomirsky, S. (2009). The Promise of Sustainable Happiness. In S. J. Lopez (Ed.), Handbook of Positive Psychology (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
2. Boes, S., & Winkelmann, R. (2010). The Effect of Income on General Life Satisfaction and Dissatisfaction. Social Indicators Research, 95(1), 111-128. doi:10.1007/s11205-009-9452-7
3. Choi, Jay Pil; Thum, Marcel (2003) : Corruption and the shadow economy, Dresden discussion paper in economics, No. 02/03, Techn. Univ., Fak. Wirtschaftswiss., Dresden.
4. Johnson, Simon; Kaufmann, Daniel; Zoido-Lobaton, Pablo. 1999. Corruption, public finances, and the unofficial economy (English). Policy, Research working paper ; no. WPS 2169. Washington, DC: World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/219311468762600809/Corruption-public-finances-and-the-unofficial-economy.
5. Dominik H. Enste, 2015. "The shadow economy in industrial countries," IZA World of Labor, Institute for the Study of Labor (IZA), pages 127-127, February.
6. Feld, L. & Frey, B. Econ Gov (2002) 3: 87. https://doi.org/10.1007/s101010100032
7. Friedman Eric, Johnson Simon, Kaufmann Daniel, Zoido-Lobaton Pablo, Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries, Journal of Public Economics, Volume 76, Issue 3, 2000, Pages 459-493, ISSN 0047-2727, https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6.
8. Gudmundsdottir, D. (2013). The Impact of Economic Crisis on Happiness. Social Indicators Research, 110(3), 1083-1101. doi:10.1007/s11205-011-9973-8
9. Guillen-Royo, M., Velazco, J., & Camfield, L. (2013). Basic Needs and Wealth as Independent Determinants of Happiness: An Illustration from Thailand. Social Indicators Research, 110(2), 517-536. doi:10.1007/s11205-011-9941-3
10. Lisi Gaetano, Tax morale, tax compliance and the optimal tax policy, Economic Analysis and Policy, Volume 45, 2015, Pages 27-32, ISSN 0313-5926, https://doi.org/10.1016/j.eap.2014.12.004.
11. McGee R.W., Ross A.M.. Education level and ethical attitude toward tax evasion: A six-country study, Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 15 (2) (2012), pp. 93-138.
12. Rodriguez-Justicia David, Theilen Bernd, Education and tax morale, Journal of Economic Psychology, Volume 64, 2018, Pages 18-48, ISSN 0167-4870, https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.10.001.
13. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. Lietuvos Respublikos Vyriausybės Kanceliarija, 2016.
14. Torgler Benno, Schneider Friedrich, The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy, Journal of Economic Psychology, Volume 30, Issue 2, 2009, Pages 228-245, ISSN 0167-4870, https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.08.004.
15. Trung, N., Cheong, K., Nghi, P., & Kim, W. (2013). Relationship Between Socio-Economic Values and Wellbeing: An Overview Research in Asia. Social Indicators Research, 111(2), 453-472. doi:10.1007/s11205-012-0014-z

Shadow Economy in Lithuania: Population‘s Attitudes and Behaviors

Aistė Diržytė, Aleksandras Patapas

Abstract

Many authors, in order to help promoting effective public administration solutions, recently began investigating shadow economy and its psychosocial factors. It is argued that positive attidudes towards shadow economy could be related to high social economic inequality. This study aimed at identifying attitudes towards shadow economy and population‘s behaviors with a special focus on differences in different income groups. This paper presents some results of the survey (n=1001). The results revealed no statistically significant differences in different income quintiles groups and different subjective socio-economic status groups. Authors indicate that additional research is needed.

Aistė Diržytė, Mykolo Romerio universiteto Psichologijos instituto profesorė, Psichologinės gerovės tyrimų laboratorijos vadovė, psichologijos mokslų daktarė.
E. paštas: aidir@mruni.eu

Aleksandras Patapas, Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo instituto docentas, filosofijos mokslų daktaras.
E. paštas: patapas@mruni.eu

Aistė Diržytė, Doctor of Psychology, Professor at the Institute of Psychology, Mykolas Romeris University, Head of Psychological Wellbeing Research Laboratory.
E-mail: aidir@mruni.eu

Aleksandras Patapas, Doctor of Philosophy, an Associated Professor at the Institute of Public Administration, Mykolas Romeris University.
E-mail: patapas@mruni.eu